

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО БІРЖОВОГО ТОВАРНОГО РИНКУ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 50(3), с. 115–118

Досліджено питання становлення та подальшого розвитку біржового торгового ринку в Україні. Виокремлено основні причини слабого розвитку та неефективного функціонування національного товарного біржового ринку.

Ситуація, що склалась із розвитком вітчизняного товарного біржового ринку, вимагає негайного вжиття радикальних та системи організаційних заходів з його розбудови. На сьогодні незаперечним фактом залишається те, що у країнах з розвинутою ринковою економікою біржовий ринок є невід'ємною і основною складовою товарного ринку. Життєва необхідність такого ринку обумовлена виконанням ним надзвичайно важливих функцій для ринкової економіки: концентрація попиту і пропозиції в просторі і часі, прозорість ціноутворення, прогнозування майбутньої цінової кон'юнктури. Також до основних функцій належать управління ціновими та іншими видами ризиків, пов'язаних із виробництвом, зберіганням та реалізацією товару, перерозподіл та стабілізація товарних і фінансових ринків, основне сприяння стабілізації економіки як на макро-, так і на мікро-економічному рівнях.

Дослідженнями теоретичних і практичних питань з особливостей функціонування вітчизняного біржового товарного ринку в Україні займалися деякі вчені: В. П. Горьовий [7], Б. В. Губський, Б. П. Дмитрук, Р. П. Дудяк [8; 9], С. Я. Бугіль, Б. Л. Беренштейн, О. В. Лактіонов, Г. Ю. Міщук, О. С. Мограб, М. О. Солодкий [13], О. М. Сохацька, Г. О. Шевченко, В. С. Шибанін [14] та ін.

Існує широке коло невирішених проблем формування та ефективного функціонування біржового товарного ринку. Товарні біржі в

Україні не посіли належного місця, як того вимагає ринкова економіка, та потребують розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо комплексного вирішення проблем, які постали перед біржовим товарним ринком у реальних умовах сьогодення і зумовлюють його неефективне функціонування.

Проаналізуємо особливості функціонування вітчизняного біржового товарного ринку в Україні, дослідимо ефективність діяльності товарних бірж в Україні з метою вирішення проблем їх функціонування, а також виявимо та обґрунтуємо оптимальні напрями вирішення цих проблем у процесі розвитку біржової торгівлі.

Вітчизняний товарний біржовий ринок практично не виконує жодної з перелічених функцій. Він створений і діє без наявності чіткої державної стратегії розвитку та практично без законодавчого правового поля! Основний Закон України “Про товарну біржу”, який регулює його діяльність [1], прийнятий ще в 90 роках ХХ ст., підготовлений “романтиками” від ринкової економіки і до цього часу жодного разу не переглядався. Водночас аналогічний закон США переглядається конгресом цієї країни кожні п'ять років, що обумовлено бурхливим розвитком цього ринку.

Беручи до уваги важливість біржової торгівлі для повноцінного функціонування економіки в більшості високорозвинених країн світу, цей ринок і особливо його учасники працюють в чітко регламентованому зако-

нодавчо-правовому полі. Державою разом з біржовою громадськістю розроблені чіткі юридичні, фінансові та етичні вимоги до бірж, брокерських контор, брокерів та дилерів, які законодавчо закріплені у відповідних державних актах. Контроль за дотриманням всього комплексу вимог до біржового ринку здійснює спеціальний державний орган. До речі, ці функції в нашій країні, згідно з чинними державними нормативними документами, протягом багатьох років покладалися на Міністерство економіки України (нині Міністерство економічного розвитку і торгівлі України). Недооцінка з боку міністерств і відомств важливості розбудови вітчизняного товарного біржового ринку, лобіювання ним інтересів “бізнес-еліти”, цілеспрямована робота зі створення в країні олігархічно-корумпованої економіки призвели до занепаду, дискредитації та повної деградації біржової торгівлі [3]. Обсяги біржової торгівлі за останні п'ять років скоротилися більше ніж удвічі, в товарній структурі біржового обігу домінує продукція агропромислового комплексу, частка якої коливається в межах 65–73 %.

За минулий рік 582 вітчизняні товарні біржі забезпечили торговельний обіг у розмірі 25,6 млрд грн, що дорівнює одноденному обсягу торгівлі сільськогосподарською продукцією на Чиказькій товарній біржі [15]. До речі, світовий товарний біржовий обіг, який вимірюється тисячами трильйонів доларів, забезпечує лише 200 товарних бірж.

Практично всі діючі товарні біржі не мають матеріально-технічної бази, сучасних електронних систем торгівлі та клірингу, малопотужні: середній розмір статутного капіталу кожної з них не перевищує 300 тис. грн, а сума щорічних надходжень ледь сягає 100 тис. грн. Вони і надалі залишаються інвестиційно непривабливими, не укомплектовані фахівцями, що володіють знанням сучасних біржових технологій, а торгують лише спотовими та форвардними контрактами, які, як правило, вмонтовані у добре продумані олігархічно-корумповані схеми торгівлі [6].

Дуже важливі для повноцінного функціонування економіки країни такі товари, як:

метали, нафтопродукти, вугілля, газ, електроенергія, зерно, цукор, м'ясо, рослинні олії переважно реалізуються на позабіржовому ринку, і, як правило, за тіншовими схемами, минаючи прозорий біржовий ринок [11]. Відсутність наполегливості у впровадженні біржових механізмів ціноутворення, монополізація ринків указаних товарів створює умови для постійного виникнення інфляційних процесів, необґрунтованого сталого підвищення споживчих цін і загалом до дестабілізації економіки країни.

Нині провідні біржі світу торгують ф'ючерсними й опціонними контрактами, що забезпечують для виробників і споживачів страхування цінкових ризиків, диверсифікацію фінансування, відкриваючи доступ до кредитних ресурсів та можливості стійкого розвитку [2]. Проте перехід до торгівлі зазначеними видами контрактів для цих країн забезпечив високорозвинений біржовий ринок спотових та форвардних контрактів, наявність всеохоплюючого законодавства, клірингово-розрахункових систем.

Водночас відсутність цих механізмів у вітчизняній практиці не дає змогу негайно перейти до впровадження торгівлі ф'ючерсними контрактами, а потребує негайної та ретельної розбудови біржового ринку реального товару (спотового та форвардного).

Такий стан розвитку біржового товарного ринку особливо негативно впливає на функціонування агропромислового комплексу. На сьогодні ця галузь вийшла на провідне місце у світі з виробництва та експорту таких культур, як кукурудза, продовольча і фуражна пшениця, соя, ячмінь, соняшникова олія. У найближчій перспективі планується вдвічі збільшити виробництво і експорт цих видів продукції [4].

Забезпечення провідного місця країни на світових ринках цих товарів буде неможливим без наявності функціонуючого вітчизняного ринку спотових, форвардних, ф'ючерсних та опціонних контрактів, що дають можливість виробникам, трейдерам, переробникам, елеваторам та іншим учасникам ринку використати конкурентні переваги, що дає біржовий ринок.

Про негативні наслідки відсутності біржового ринку засвідчує факт монопольного ціноутворення на ринку зерна. Нині складається така ситуація, коли ціни на внутрішньому ринку, особливо в перші місяці збору урожаю, формуються провідними зарубіжними зерновими трейдерами. Міжнародні зернові трейдери здебільшого отримують від своїх головних офісів за кордоном ціну FOB у портах Чорного та Азовського морів, від якої вони вираховують свої закупівельні ціни для різних регіонів країни. Маючи доступ до міжнародних товарних бірж та всієї лінійки фінансових інструментів, де базовим активом виступає сільськогосподарська продукція, вони розробляють свої торговельні стратегії, які передусім є стратегіями хеджування цінних ризиків, що дає змогу їм, маніпулюючи спотовими цінами на внутрішньому ринку країни, отримувати надприбутки [5].

Дослідження, проведені зарубіжними і вітчизняними фахівцями, показують, що товаровиробник, який продав своє зерно зернотрейдерам, одержує близько 66 % від ціни реалізації, а дохід зернотрейдера відповідно – 19 %, водночас американський фермер отримує відповідно 80 %, а посередник – до 2 % [10]. Від такої торгівлі виробники щорічно не доотримують мільярди гривень. Монополізація ціноутворення на внутрішньому ринку не особливо хвилює великі агрохолдинги та вітчизняні торговельні компанії, тому що свої цінні ризики вони хеджують на іноземних біржових майданчиках, а внутрішній зерновий ринок із заниженими цінами економічно їм влаштовує.

Решта учасників зернового ринку, таких як борошномельні підприємства, комбикормові заводи, державні підприємства, активно не включається у процес ціноутворення, модератором якого виступають зернотрейдери, оскільки ця ситуація на ринку зерна економічно влаштовує і їх. Використання світового досвіду побудови цивілізованого ринку агропродовольчої продукції у нашій країні було передбачено Законом України “Про державну підтримку сільського господарства України”, в якому напрацьовано механізми організації торгівлі товарними деривативами, функціо-

нування інтервенційного ціноутворення та створення відповідних інститутів: Аграрного фонду, Аграрної біржі. Проте, на превеликий жаль, спрацював давній принцип “Хотіли як найкраще, а вийшло як завжди” [16].

На вітчизняному ринку зерна олійних та інших культур від імені держави беруть участь Аграрний Фонд, ПАТ “Аграрний фонд”, ПАТ “Державна продовольчо-зернова корпорація України”, Держкомрезерв [12]. Незважаючи на чітко визначені директивними документами їх функції на цьому ринку, особливо Державного аграрного фонду, їхня відсутність не впливає на стабілізацію та регулювання ціноутворення, підвищення конкурентної спроможності на вітчизняному і особливо світових ринках комерційної ефективності управління накопиченими товарними запасами, і відзначаються вони лише кількістю порушених кримінальних справ.

Безплідні дискусії щодо ефективності функціонування державної Аграрної біржі та приватних товарних бірж, що постійно провокуються прихильниками “вільної економіки”, призвели до повного занепаду біржового ринку, і більшість з них, незалежно від форми власності, перестала функціонувати. Водночас досвід Індії, Китаю і деяких інших країн свідчить про високу ефективність функціонування таких бірж, де одним із засновників виступає держава. Ці біржі протягом останніх років постійно входять до топ-десятки провідних бірж світу. Не до кінця сприймаючи, а можливо навіть не розуміючи, що відбувається у країні на фізичних ринках газу, металів, нафтопродуктів, на валютному ринку, сучасні реформатори на такий самий шлях розвитку направляють і аграрний ринок.

З приходом до влади цих фахівців практично не вживаються заходи з розбудови біржового товарного ринку і його основної складової – організованого аграрного ринку.

Отже, досвід розвинених країн показує, що саме біржова торгівля виступає найбільш оптимальним способом визначення реальних ринкових цін.

Для термінового виправлення становища з розвитком біржового товарного ринку і його невід’ємної складової організованого

аграрного ринку, що позитивно вплине на трансформацію ринкової економіки, створення механізму прозорого ціноутворення, запобігання корупції та тіньових схем реалізації продукції, подальше становлення та вдосконалення спотового ринку і прискорення розвитку ринку товарних деривативів без залучення додаткових бюджетних коштів, вважаємо за необхідне: терміново розробити та затвердити на державному рівні концепцію його розвитку та включити її в програму дії уряду на 2017–2018 рр.

Література

1. Закон України "Про товарну біржу" від 10.12.1991 р. № 1956-III (зі змін. і допов.) [Електронний ресурс] // ВРУ. Офіційний веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-2.bin/laws/main.cgi?nreg=1956-12>
2. CME Group All Products — Codes and Slate [Електронний ресурс] // Сайт CME Group Inc. — Режим доступу: <https://www.cmegroup.com/trading/products/#pageNumber=1&sortField=oi&sortAsc=false>
3. Бернштейн Б. Л. Перспективи розвитку українського біржового аграрного ринку / Б. Л. Бернштейн, О. М. Третяк // Економіка АПК. — 2010. — № 1. — С. 50–56.
4. Біржова діяльність: навч. посіб. / за ред. В.В. Рarovської. — К.: Центр учбової л-ри, 2009. — 144 с.
5. Бочкова І. І. Товарна біржа як учасник господарських правовідносин в умовах ринкової економіки [Електронний ресурс] / І. І. Бочкова // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 83–87. — Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11biure.pdf>
6. Головка А. Сучасний стан та перспективи розвитку біржової торгівлі в Україні / А. Головка // Фінансовий ринок України. — 2006. — № 1 (27). — С. 13–17.
7. Горьовий В. П. Автореферат дис. ... канд. екон. наук: 08.07.02 — Економіка сільського господарства і АПК / В. П. Горьовий. — К.: Ін-т аграрної економіки УААН, 1999. — 16 с.
8. Дудяк Р. П. Організація біржової діяльності: основи теорії і практикум: навч. посіб. / Р. П. Дудяк, С. Я. Бугеля. — [2-ге вид., допов.]. — Львів: Новий Світ — 2000: Магнолія плюс, 2003. — 360 с.
9. Дудяк Р. Організація функціонування та розвитку товарних бірж України в умовах економічної кризи / Р. Дудяк, Ф. Міколяш, Н. Ситник // Вісн. Львів. нац. ун-ту. — 2011. — № 18. — С. 157–163.
10. Малишко В. М. Ф'ючерсні контракти як вид біржових угод / В. М. Малишко // Юрид. вісн. — 2009. — № 2 (11). — С. 63.
11. Марюхніч О. Аграрна біржа введе національний біржовий ринок на новий рівень розвитку / О. Марюхніч // Моніторинг біржового ринку. — К.: Аграрна біржа, 2012. — № 4. — С. 4–5.
12. Плахотнік М. Г. Товарні біржі в Україні / М. Г. Плахотнік // Розвиток соціально-економічних систем у трансформаційних умовах. — 2012. — С. 205–206.
13. Солодкий М. О. Біржовий ринок / М. О. Солодкий. — К.: Джерела-М, 2001. — 238 с.
14. Шебанін В. С. Сучасний стан і напрями активізації та удосконалення біржової діяльності на аграрному ринку / В. С. Шебанін, І. О. Піюренко // Економіка АПК. — 2009. — № 7. — С. 104.
15. Структура укладених угод на біржах за видами товарів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
16. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24.06.2004 р. № 1877-IV [Електронний ресурс] // ВРУ. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

Запропоновано вжити заходів, спрямованих на докорінні зміни механізмів функціонування товарного біржового ринку та перехід на нові відносини між його учасниками, удосконалення спотового ринку, прискорення розвитку ринку товарних деривативів, створення ф'ючерсного ринку агропромислової продукції.

Measures are offered functioning of commodity exchange market and passing to the new relations between his participants, improvement of spot market, acceleration of market of commodity derivatives, futures-trading market of agroindustrial products creation development sent to drastic alternations of mechanisms.

Предложены меры, направленные на коренные изменения механизмов функционирования товарного биржевого рынка и переход на новые отношения между его участниками, усовершенствование спотового рынка, ускорения развития рынка товарных деривативов, создания фьючерсного рынка агропромышленной продукции.

Надійшла 20 вересня 2016 р.